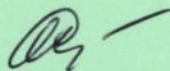

Національний університет “Львівська політехніка”

СТАСЮК Олена Степанівна

УДК 72.01 (477) “19/20”

**ФОРМУВАННЯ АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА
ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ -
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ
(на прикладі Львова)**

18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам’яток архітектури

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата архітектури

Львів – 2003

№ 712.35 + 10(4ч)92

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00762175 (S)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Національному університеті "Львівська політехніка" Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат архітектури, доцент **БЕВЗ Микола Валентинович**, Національний університет "Львівська політехніка", завідувач кафедри "Реставрації та реконструкції архітектурних комплексів".

Офіційні опоненти: доктор архітектури, професор **ПРОСКУРЯКОВ Віктор Іванович**, Національний університет "Львівська політехніка", кафедра "Архітектурне проектування";

кандидат архітектури, доцент **СОЛЮБАЙ Петро Андрійович** Харківський державний технічний університет будівництва і архітектури, кафедра архітектурного проектування.

Провідна установа: Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, кафедра історії, теорії архітектури та синтезу мистецтв, Міністерство культури і мистецтв України, м. Київ.

Захист відбудеться "5" червня 2003 р. о "14" годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К35.052.41 у Національному університеті "Львівська політехніка" (79013, Львів-13, вул. С. Бандери, 12, ауд. "226" головного корпусу).

З дисертацією, можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету "Львівська політехніка" (79013, Львів, вул. Професорська, 1)

Автореферат розісланий "5" травня 2003 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради, кандидат архітектури, професор

Петришин Г.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Вступ. Перші університети виникають в Європі в XII ст. в містах Болоньї і в Парижі. В кінці XIV ст. їх діяло вже понад двадцять. В XIX ст. політичні, економічні і соціальні фактори зумовили різкий кількісний і якісний ріст вищої освіти – масове створення вищих навчальних закладів різного профілю, що було особливо характерно для великих європейських держав монархії доби абсолютизму – Австрії, Великобританії, Франції, Німеччини, Росії. В другій половині XIX століття склалися засади формування окремого типу будівлі вищого навчального закладу, котрий повинен був задовільняти функціональні потреби і відповідати естетичним вимогам розташованої тут інституції. Саме в цей час сформувалися архітектурні комплекси Віденської та Варшавської політехнік, Празької політехніки, Львівського університету, Львівської політехніки та ін.

Сьогодні вищі навчальні заклади і пов'язані з ними території є особливими архітектурними об'єктами, які продовжують виконувати свої функції, але, крім того, вони акумулюють різні типи спадщини – пам'ятки архітектури, історії, мистецтва, техніки та ін., зберегли специфічне історичне предметно-просторове середовище. Такі вищі навчальні заклади, крім особливих засад композиційної і функціонально-просторової організації, демонструють особливий характер оздоблення декорування та предметного наповнення будівель. У багатьох корпусах є збережені дуже вартісні історичні інтер'єри, автентичні меблі, обладнання та устаткування. Архітектурне середовище таких вищих навчальних закладів закладалося в XIX ст., базуючись на власних засадах організації простору та його предметного наповнення. Цей аспект не був спеціально вивчений в наукових працях, присвячених архітектурі вищих навчальних закладів, хоча методичні основи такого підходу у вивченні історичних споруд вже підготовано низкою вітчизняних та зарубіжних досліджень (Я. Тайхман, В. Тимофієнко, В. Мироненко, О. Роздорожнюк, В. Проскуряков, М. Некрасова, З. Мойсеєнко, П. Солобай, М. Яковлев, В. Чепелик та ін.).

Актуальність теми. У багатьох європейських країнах спостерігаємо традицію існування вищих навчальних закладів на території великого міста або їхнього зосередження неподалік нього. Прикладами таких університетських міст можна вважати: Кембридж у Великобританії, Падуя та Венеція в Італії, Прагу в Чехії, Грац в Австрії, Оксфорд у Великобританії, Шарлоттенбург у Німеччині, Гарвард у передмісті Бостона в США, Краків у Польщі та ін. У цих містах вищі навчальні заклади відіграють значну роль у розвитку міської економіки та культури. Університетські комплекси є важливими елементами міського

ландшафту, їх розвиток, підтримання престижності та високого рівня освіти забезпечується часто державною політикою.

В Україні вищі навчальні заклади зосереджені переважно в великих містах. Університетськими центрами є Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ, Львів. Сьогодні у Львові налічується 16 вищих навчальних закладів. Архітектурні комплекси Львівської політехніки, Університету ім. І.Франка, Медичного університету, торгової академії, аграрного університету, які були закладені в другій половині XIX чи на початку XX століття є невід'ємною частиною історичного образу міста, вагомим елементом міського інтер'єру, формують архітектурне лице міста в територіальному, планувальному і стилістичному аспектах.

Вищі навчальні заклади - це колыска традицій (часто і власних), специфічної наукової та духовної атмосфери, відображеної в архітектурному середовищі. Наприклад, Національний університет "Львівська політехніка" - це комплекс, закладений в 1873 р., який складається з ділянки з історичною парковою зоною, низки історичних будівель, шість з яких є пам'ятками архітектури, та містять пам'ятки історії, техніки, монументального і прикладного мистецтва. Всі ці пам'ятки маючи власну цінність, формують специфічне архітектурне та предметно-просторове середовище, яке сьогодні потребує всестороннього глибокого вивчення і збереження. Необхідний також особливий реставраційний підхід при розробленні проектних пропозицій щодо розвитку цих об'єктів.

Комплекси вищих навчальних закладів мусять постійно розвиватися, що нерідко приводить до неадекватних змін в цінних інтер'єсах, плануванні приміщень та корпусів і т.п. Така ситуація вимагає наявності фахових знань в галузі закономірностей формування архітектурного середовища, становлення його традиційних схем в історичних навчальних закладах. При опрацюванні концепції розвитку таких навчальних закладів одним із основних напрямків має бути відновлення і реставрація їх архітектурного середовища та предметного наповнення.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Тема вибраного дослідження збігається з напрямками наукової діяльності кафедри "Реставрація та реконструкція архітектурних комплексів" Національного університету "Львівська політехніка": "Архітектурна спадщина та її збереження. Реставрація та реконструкція будівель: методологія проведення передпроектних досліджень у реставрації; теорія та практика реставрації, реконструкції, ревалоризації архітектурних комплексів; історія розвитку архітектури та містобудівних комплексів".

Мета дослідження: виявити засади формування і встановити принципи організації архітектурного середовища і його предметного наповнення для вищих навчальних закладів другої половини XIX - першої половини XX століть; розробити рекомендації з їхнього збереження, реставрації та спадкоємного розвитку.

Завдання дослідження:

1. Вивчити стан дослідження архітектурних комплексів вищих навчальних закладів, визначити основні методи дослідження і розробити методіку комплексного дослідження архітектурного середовища вищих навчальних закладів.
2. Визначити передумови становлення та етапи розвитку архітектурних комплексів вищих навчальних закладів Львова.
3. З'ясувати особливості організації архітектурного середовища вищих навчальних закладів другої половини XIX - першої половини XX ст. на прикладі Львова; провести порівняльний аналіз вітчизняних та окремих закордонних об'єктів.
4. Визначити принципи вирішення та засоби формування предметно-просторового середовища вищих навчальних закладів другої половини XIX - першої половини XX століття.
5. Опрацювати рекомендації зі збереження та спадкоємного розвитку історичного архітектурного середовища вищих навчальних закладів.

Об'єкт дослідження: архітектурне середовище та предметне наповнення вищих навчальних закладів другої половини XIX –першої половини XX століття.

Предмет дослідження: функціональні, композиційно-планувальні і стилістичні принципи формування архітектурного середовища вищих навчальних закладів другої половини XIX - першої половини XX століття на прикладі Львова.

Межі дослідження: в роботі розглядаються архітектурні комплекси вищих навчальних закладів закладені в другій половині XIX –першій половині XX століття, як об'єкти, що відзеркалюють особливу державну політику формування вищих освітніх установ. Дослідження включає детальне вивчення всіх історичних споруд вищих навчальних закладів Львова та аналіз низки об'єктів з України і Європи (64 об'єкти, в тому числі 9 у Росії, 12 у Німеччині, 7 в Чехії, 6 в Австрії, 8 в Польщі, а також окремі будівлі вищих навчальних закладів в інших країнах).

Методика дослідження базується на системному і комплексному підході і включає методи аналізу та синтезу зібраних наукових даних, в роботі використовується вивчення наукової літератури та періодики, архівний пошук джерел. Застосовується аналіз писемних, картографічних, іконографічних і графічних джерел, пов'язаних з історією виникнення

об'єктів, їх розвитком; виконано порівняльний аналіз закордонних та вітчизняних об'єктів; реконструйовано етапи розвитку архітектурного середовища історичних комплексів вищих навчальних закладів; застосовувався метод експериментальної оцінки, а також кореспондентні натурні обстеження комплексів вищих навчальних закладів з використанням методики інвентаризації об'єктів за допомогою спеціально підготовленої інвентарної картки. Для узагальнення результатів використано графоаналітичні методи з розробкою таблиць, схем та діаграм, а також метод моделювання архітектурного середовища вищих навчальних закладів.

Наукова новизна отриманих результатів. Вперше відтворено цілісну картину формування і розвитку архітектурного середовища вищих навчальних закладів (на прикладі Львова) другої половини XIX –першої половини XX століття.

- Встановлено принципи формування архітектурного середовища вищих навчальних закладів у досліджуваний період.
- Визначено спільні тенденції розвитку архітектурних комплексів вищих навчальних закладів Львова з архітектурними комплексами вищих навчальних закладів України та інших країн Європи.
- Обґрунтовано методичні засади збереження, відтворення і спадкоємного розвитку архітектурного середовища історичних будівель та комплексів вищих навчальних закладів. На прикладі Львова розроблено рекомендації з реставрації та відновлення просторово-предметного середовища вищих навчальних закладів.

Практичне значення роботи. Основні положення дисертації можуть бути використані:

- для відтворення цінного архітектурного середовища вищих навчальних закладів як особливих об'єктів в типологічному архітектурному переліку будівель та як специфічних об'єктів науково-духовної культурної сфери в культурній політиці держави;
- у роботах з інвентаризації пам'яток архітектури (та інших архітектурних історичних об'єктів – житлових чи громадських будівель);
- у ремонтних, реставраційних роботах, пристосуваннях історичних об'єктів та комплексів вищих навчальних закладів, роботах щодо впорядкування територій вищих навчальних закладів;
- для розширення списку об'єктів, що потребують охорони (переліку пам'яток);
- для підготовки наукових праць, підручників з історії вищих навчальних закладів України та з історії архітектури Львова.

Апробація результатів. Основні положення і висновки дисертації викладені і обговорені на українських та міжнародних конференціях і семінарах: міжнародній конференції "Юліан Захарівич і значення його діяльності напередодні XXI століття", (Львів, 1-3 грудня 1998 р.);

Міжнародній конференції “Культурна спадщина, як фундамент розвитку цивілізації”, (Краків, 2000 р.); дванадцятій та чотирнадцятій наукових сесіях Наукового товариства ім. Шевченка, (Львів, 24 -25 березня 2001 р. та 10-12 березня 2003 р.); Міжнародній конференції “П’ятий фасад міста”, (Львів, 2001 р.); семінарі Інституту розвитку міста “Проблеми урбаністичного розвитку Львова”, (Львів, 30 листопада 2001 р.); щорічних наукових конференціях інституту архітектури Національного університету “Львівська політехніка” (1999-2003 рр.).

Впровадження. Практичні і теоретичні результати дисертаційної роботи впроваджені:

- в навчальні курси з дипломного і курсового проектування з відновлення та реставрації архітектурного середовища Львівської політехніки, які виконуються на кафедрі Реставрації та реконструкції архітектурних комплексів; за матеріалами дисертаційного дослідження виконана серія курсових та дипломних проектів з реставрації будівель університету “Львівська політехніка”;
- у науково-дослідницькій розробці видавництва “Центр Європи” зі створення web-сторінки пам’яток архітектури Львова;
- методика інвентаризації історичної забудови, опрацьована в дисертації, використовується при виконанні науково-проектних робіт з реставрації пам’яток архітектури та реконструкції містобудівних комплексів в Науково-дослідній лабораторії (НДЛ-104) з регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст України Національного університету “Львівська політехніка”, а також у навчальних завданнях кафедри Реставрації та реконструкції архітектурних комплексів з дисциплін: “Комплексні дослідження архітектурного об’єкту”, “Основи реставрації та реконструкції”;
- методика інвентаризації історичної забудови використана в розробках з оцінки споживчої вартості будівель відділу приватизації Франківського району м. Львова.

Структура дисертації. Робота складається з вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Обсяг дисертації 144 сторінки тексту, 22 сторінки з ілюстраціями, список використаних джерел на 164 позиції, додатки - 58 сторінок з ілюстраціями.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі “Стан дослідження проблеми у вітчизняній та зарубіжній літературі” проаналізовано наукові праці дослідників, які висвітлюють різні аспекти формування архітектури вищих навчальних закладів в Україні. Показано, що архітектури

вищих навчальних закладів присвячена низка праць українських та закордонних дослідників. Зокрема, питання про закономірності розвитку вищих навчальних закладів, історію професійної архітектурної освіти в Україні висвітлювали у своїх працях І. М. Архаров, Л.Н. Ковальський, Н.Н. Кондель-Пермінова, П.П. Мар'єв, П.А. Солобай, В.І. Тимофієнко, Г.Н. Цитович та інші автори.

Проведено аналіз праць низки зарубіжних авторів, в яких розкрито принципи організації архітектурного та предметно-просторового середовища вищих навчальних закладів на прикладі Варшавської і Празької політехнік та Празького університету (В.Вагнер, К.Ондрашкова, Й. Петран.).

Проаналізовано праці які присвячені вищим навчальним закладам Львова, історії їхнього розвитку (В. Зайончковський, З. Поплавський, М. І. Буцко та В. Г. Кипаренко), формуванню архітектурної освіти у Львові та архітектурній діяльності окремих архітекторів, авторів будівель вищих навчальних закладів Львова (М. Б. Консулова, В. Л. Кравцов, Р. М. Липка, І. М. Петришин, Б. С. Посацький, А. М. Рудницьки, І. В. Русанова, Р. Цельонтковська, Б. С. Черкес, О. Чернер).

Для всебічного вивчення проблеми було проаналізовано наукові праці, які стосуються загальних проблем теорії і історії архітектури (Г.Б. Барановський, Л. І. Кирилова, А. П. Мардер, В. І. Проскураков, В. І. Тимофієнко, А. А. Тіц, І. О. Фомін, Н. Ф. Хомутецький), питань синтезу мистецтв в архітектурі (З. Гідіон, А. В. Іконніков, В. П. Мироненко, М. Некрасова, О. Я. Роздорожнюк, О. А. Швидковський), а також тенденцій розвитку архітектури в кінці XIX на початку XX століття та європейським впливам на архітектуру Львова цього періоду (М. В. Бевз, В. С. Вуйшик, М. Згорняк, П. Краковський, І. Крип'якевич, Р. М. Липка, С. М. Лінда, Р. М. Мих, І. Р. Могитич, Р. Солевські, О. Степанів, Т. О. Трегубова, І. Хлодинецький, Б. С. Черкес, В. Е. Ясієвич та ін.). Було вивчено періодичні видання, які друкувалися наприкінці XIX – на початку XX століття (Часописмо технічне, Газета Льво夫ска, Дзвігня, Кюси), а також значну кількість архівні матеріали, які торкалися будівництва та розвитку вищих навчальних закладів.

Аналіз наукових праць показав, що дотепер не ставилося питання про комплексне вивчення питань формування архітектурного та предметно-просторового середовища вищих навчальних закладів за методологічною шкалою “архітектурне середовище: предмет – інтер’єрне наповнення - окрема споруда – комплекс споруд – ділянка”.

У другому розділі “Основні методи і методика дослідження” описано загальнонаукові та конкретно архітектурні методи, що використовувалися в дослідженні. Застосовано такі методи, як вивчення, аналіз та систематизація наукової літератури, періодики, першоджерел,

проектних матеріалів. У роботі використано методи структурного та порівняльного аналізу, графоаналітичних досліджень. Для всебічного і якнайповнішого вивчення досліджуваних об'єктів використаний метод натурних обстежень та інвентаризації об'єктів, розроблено спеціальний варіант інвентарної картки. Опрацювання цієї картки було зумовлено потребою фіксації предметного середовища вищих навчальних закладів. Архітектурний об'єкт розглядається, починаючи від його території і закінчуючи предметним наповненням. В картці зокрема звернено увагу на наявність цінних предметів мистецтва, техніки (обладнання, прилади, інструменти, демонстраційні моделі), документалістики (архіви, документи, рукописи) та наявність природних і культурних цінностей (зразки флори і фауни, мінералогічні і анатомічні зразки, колекції унікальних музичних інструментів, атрибутів та ін.). Фіксується та аналізується також характеристика цінності досліджуваного об'єкту (історична, архітектурна, містобудівна, мистецька, археологічна). Такий підхід до вивчення архітектурного середовища особливо актуальний при дослідженні будівель вищих навчальних закладів, але може бути використаний також для дослідження громадських споруд та житлової забудови. Запропонована інвентарна картка є документом, який дозволяє: проводити виявлення цінностей об'єктів в комплексі, їх фіксацію і документацію, вести облік, накопичувати первісну базу даних, зорієнтуватися в загальній картині сучасного стану архітектурного середовища, його предметного наповнення.

Сукупність описаних методів дозволила визначити принципи формування екстер'єрів і особливості організації інтер'єрів вищих навчальних закладів на прикладі Львова у другій половині XIX – першій половині XX століття. Проведення систематизації та класифікації накопиченої фактологічної бази даних дозволило створити методіку моделювання архітектурного середовища вищого навчального закладу, яка розглядає архітектурне середовище на чотирьох рівнях – на рівні території, на рівні комплексу будівель і споруд, на рівні окремого корпусу і на рівні предметного наповнення – з позиції функціональної, композиційно-планувальної і стилістичної характеристик. На основі такого моделювання встановлюються та реконструюються, як загальні принципи формування архітектурного середовища вищого навчального закладу, так і принципи, які використовувалися на кожному з рівнів. Така методіка роботи дозволила в подальшому опрацювати рекомендації з реставрації та спадкоємного розвитку архітектурного середовища вищого навчального закладу.

В третьому розділі “Аналіз становлення архітектурних комплексів вищих навчальних закладів другої половини XIX - першої половини XX століття” розглянуто відображення загальних тенденцій розвитку архітектури другої половини XIX - першої

половини ХХ століття в архітектурі вищих навчальних закладів. Зміни в архітектурі та урбаністиці Європи, які надзвичайно стрімко відбувалися в ХІХ ст., пов'язані зі змінами в розвитку суспільства, соціально-економічних відносин і з бурхливим розвитком промисловості. На другу половину ХІХ ст. припадає активний містобудівельний рух. Одночасно міняються ідеї та функціональні вимоги і технічні можливості в архітектурі. В ХІХ ст. змінюється також система професійної освіти, котра з архітектурних чи промислових майстерень переноситься в художні та політехнічні школи. Починаючи з середини ХІХ ст., в Європі будується велика кількість вищих навчальних закладів. Зокрема, в цей час виникають вищі політехнічні школи. Перша з них заснована в Парижі 1794 року, наступна 1806 року в Празі, а до початку ХХ ст. таких шкіл існувало вже більше сорока. Саме на цей час припадає диференціація наук та спеціалізація процесу навчання по окремих областях. Вищі навчальні заклади почали розміщуватися в декількох спеціалізованих будинках, тобто формуються комплекси вищих навчальних закладів.

Проаналізовано архітектурне вирішення низки європейських комплексів вищих навчальних закладів. Зокрема, одну з найстарших будівель вищого навчального закладу нового типу - політехніку в Цюріху (збудована 1857 р., в стилі неоренесансу арх. Готтфрід Земплер), політехніку в Афінах (збудована 1862-1880 р., проект Т. Гансена, будував А. Кафтанжоглу), університет в Берліні (побудова 1863-1865 р., перебудова 1889- 1892 р.), політехніка в Ризі (1862 р. побудови, арх. Гільбіг), політехніка в Мюнхені (1866-1868 р. побудови, арх. Готтфрід Нейрейтер), політехніка в Празі (1872-1874 р. побудови, арх. Войтех Ульманн), політехніка в Дрездені (1872-1875 р. побудови, арх. Геріх), Імператорський королівський університет в Відні, університети в Бордо, Глазго, Лейпцизі, Вашингтоні, Будапешті, політехніки в Варшаві, Шарлоттенбурзі та інші.

Львів розвивався в контексті всіх архітектурних тенденцій і течій другої половини ХІХ ст. В останній третині ХІХ ст. однією з важливих подій для Львова стало надання місту статусу гмінної автономії, що сприяло збагаченню, економічному зростанню і спричинилося до стрімкого розвитку будівництва у Львові. Одночасно в імперії було проведено ряд реформ, в тому числі реформу освітньої системи. Саме на цей період припадає закладення архітектурних комплексів вищих навчальних закладів Львова: Львівської політехніки, медичного відділу університету, фізичного і хімічного відділів університету.

В ХІХ столітті було сформовано уявлення про архітектуру, як про суму утилітарної основи та форми, що несе естетичну цінність і смислове значення. Універсальним архітектурним стилем цього часу стає історизм, а одним з найпопулярніших його спрямувань - неоренесанс. Неоренесанс вважали найбільш відповідним стилем для закладів культури - музеїв, бібліотек, університетів і шкіл. Незважаючи на сильні європейські впливи, на

формування вищих навчальних закладів Львова впливала і наявність власної архітектурної школи, яка сформувалася на базі Львівської політехніки. Важливу роль відіграли і місцеві будівельні традиції, використання місцевих матеріалів, майстрів, традиційних технік.

Встановлено, що в архітектурному розвитку вищих навчальних закладів Львова досліджуваного періоду прослідковується декілька етапів. Перший етап - це закладення комплексів (прийняття рішення про будівництво, вибір ділянки, опрацювання і затвердження проекту і спорудження одного або декількох корпусів, впорядкування території). Другий етап характеризувався збільшенням щільності забудови на вже існуючій ділянці, впорядкування території, пристосування споруд поза межами ділянки, як правило таких, які безпосередньо до неї прилягали. Третій етап характеризується ростом території з включенням до неї споруд, які були раніше пристосовані, а також активна проектна діяльність над розбудовою комплексу (в тому числі і архітектурні конкурси). І останній етап - це закладення нового комплексу-сателіту на новій ділянці.

Визначено, що розвиток вищих навчальних закладів Львова другої половини XIX – першої половини XX століття ішов трьома шляхами – це будівництво власних комплексів, пристосування і винаймаання приміщень.

В четвертому розділі **“Закономірності формування і особливості вирішення архітектурного та предметно-просторового середовища вищих навчальних закладів другої половини XIX - першої половини XX століття.”** проаналізовано розміщення будівель вищих навчальних закладів у планувальній системі міста, принципи формування екстер'єрів і особливості організації інтер'єрів. Визначено, що з дванадцяти споруд, збудованих спеціально для вищих навчальних закладів Львова в кінці XIX - на початку XX століття – дев'ять споруджено в стилі історизму, дві будівлі зведені в стилі неокласицизму (варіант пізнього модерну, його ще називають класицистичним модерном) і одна споруда - в функціоналістичному стилі.

Характерними композиційними прийомами є: надання переваги симетричній композиції чільного фасаду, використання ризаліту як композиційного центру споруди, використання ордера як декоративного засобу, як правило в стилізованому вигляді, чіткий поділ споруди по горизонталі на яруси, застосування русту в цокольних та перших поверхах, багате обрамування вікон, надання ритму і розставлення акцентів за допомогою насиченості та багатства декору, а також за рахунок зміни форми віконного прорізу, широкое використання рельєфної пластики.

В спорудах, збудованих для вищих навчальних закладів Львова, застосовується і симетричне й асиметричне просторово-планувальне вирішення. Надається перевага коридорній системі планування приміщень. Характерними рисами просторових рішень є просторі, довгі, добре освітлені коридори, просторі вхідні приміщення, монументальна, добре розвинена головна сходово-клітка (за системою: вестибуль, хол, парадні сходи), наявність амфітеатральної лекційної аудиторії, як правило в центральній частині споруди.

Засобами формування архітектурно-предметного середовища вищих навчальних закладів Львова кінця XIX - початку XX століття є поліхромія, архітектурний декор і деталь, розпис і декор "під мрамур", обрамлення дверних прорізів з використанням сандриків, декоративні освітлювальні прилади, рельєф і скульптура, декоративний метал, спеціально виконані меблі й обладнання. Засоби формування архітектурно-предметного середовища залишаються незмінними на всіх етапах формування вищих навчальних закладів Львова. Змінюється насиченість цими засобами та їх спосіб використання, стилістика. Для формування архітектурного середовища головного корпусу Львівської політехніки, наймонументальнішого і найбагатшого, використано всі перелічені засоби. Згодом, коли змінилися естетичні, політичні та соціально-економічні фактори, архітектурне середовище наукової бібліотеки політехніки вже було вирішено в зовсім іншому стилі, ніж наприклад головного корпусу політехніки. Проте засоби та принципи організації архітектурного середовища залишаються незмінними.

Одною з рис формування архітектурного середовища на рівні окремої будівлі є чітке ранжування приміщень за допомогою зміни насиченості архітектурного середовища декоративними елементами. Приміщення можна умовно поділити на три групи:

- Репрезентативні (найбільш насичені декоративними елементами) - хол, парадна сходово-клітка і актовий зал.
- Офіційні (трохи менша насиченість декоративними елементами) - вестибуль, центральна амфітеатральна аудиторія, деколи канцелярія, приймальня, кабінети ректора, проректорів, деканати, приміщення факультетських музеїв.
- Навчальні (незначна насиченість декоративними елементами) – коридори, чорні сходи та рядові аудиторії, лабораторії, виробничі приміщення; єдиним винятком тут є меблі.

Історико-архітектурні і зокрема архівні дослідження показали, що з архітектурної точки зору у вищому навчальному закладі поступово нагромаджувалася власна система культурної та технічної спадщини, яка, на відміну від інших міських об'єктів, акумулює всі види культурної спадщини. Наприклад, в Національному університеті "Львівська політехніка", Національному університеті ім. І.Франка, медичному університеті близько 20 будівель є пам'ятками архітектури, в яких крім того зосереджена велика кількість пам'яток

історії, документалістики, науки, техніки, монументального і прикладного мистецтва, які сьогодні не обліковані і не розглядалися як цілісний архітектурно-пам'ятковий комплекс. Всі ці пам'ятки, маючи власну цінність, складаються в специфічне архітектурне та предметно-просторове середовище вищих навчальних закладів, яке потребує особливого підходу у використанні і проектуванні розвитку.

В п'ятому розділі **“Збереження архітектурного та предметно-просторового середовища вищих навчальних закладів, його реставрація та спадкоємний розвиток”** сформовано модель архітектурного та предметно-просторового середовища вищого навчального закладу другої половини XIX – першої половини XX ст., проаналізовано європейський досвід збереження, пристосування та розвитку будівель вищих навчальних закладів та опрацьовано принципи розвитку архітектурного та предметно-просторового середовища історичних вищих навчальних закладів.

Архітектурне середовище розглядається на чотирьох рівнях і на кожному з рівнів аналізується функціональна, композиційно-планувальна і стилістична характеристики. На рівні території прослідковується функціональне зонування території на основні зони: парадну, комунікативну, рекреаційну, господарську. Для формування архітектурного середовища характерні: наявність регулярного плану, симетрія планувальної схеми, наявність композиційної осі, яка фіксує головний вхід, наявність зовнішнього і внутрішнього простору (внутрішні подвір'я), рівновага між забудованим і незабудованим простором, насиченість малими архітектурними формами. Територія парадна вирішена в стилі регулярного французького парку (партери, боскети, вазони), територія рекреаційна вирішувалася в стилі нерегулярного англійського парку.

На рівні комплексу будівель і споруд прослідковується функціональний поділ одиниць на навчально-дидактичні (як правило, автономні, зі своїм спеціально запроєктованим архітектурним середовищем та специфічним предметним наповненням та інтер'єрами - навчальні корпуси, бібліотека, оранжереї, обсерваторії), житлові (житлові будинки, гуртожитки), допоміжні (котельня, сторожівка, гаражі). Всі об'єкти комплексу ранжувалися за серією показників. Композиційна роль окремого об'єкта визначалася функціональною роллю і проявлялася в розміщення на ділянці, розмірах, багатстві оздоблення екстер'єру. Більшість споруд зведено в стилі історизму. Переважаючим напрямком є еkleктика, рідше зустрічаються неоренесанс і неоготика.

На рівні окремої будівлі (навчального корпусу) прослідковується функціональний поділ приміщень на репрезентативно-ритуальні, адміністративні, навчальні, музейні, житлові, рекреаційні, (кількісно переважають навчальні). При цьому також застосовується метод

ранжування приміщень. Приміщення умовно можна поділити на парадні, офіційні, навчальні приміщення. Як правило історична планувальна структура об'єкта, функціональна ієрархія та композиційне вирішення його приміщень втрачені сьогодні.

На рівні організації предметного наповнення прослідковується відповідність функціональному призначенню конкретного приміщення. Організація архітектурного середовища диференційована за показниками масштабності, симетричності, багатства архітектурних форм, насиченості декоративними деталями, стилістики.

На підставі узагальнення результатів дослідження було визначено, що формування архітектурного середовища вищих навчальних закладів відбувалося за такими принципами:

- принцип комплексності архітектурної організації, коли вона проєктується з врахуванням необхідності створення складного об'єкту, але з ефектом єдиного просторово-предметного середовища;
- принцип ієрархізації простору полягає в тому, що на кожному з рівнів відбувається чітке ранжування простору об'єктів і предметів по ступеню важливості, що проявляється в розміщенні, масштабі, ступені проробки (деталізації), насиченості декоративними деталями;
 - принцип сценарного підходу до формування архітектурного середовища, який є відображенням в його організації семантичного контексту, щоденних та періодичних процесів навчального закладу та його історично складених особливих традицій та ритуалів;
 - принцип синтезу мистецтва полягає в тому, що архітектурне середовище формується за допомогою мистецьких засобів і предметів мистецтва, які підкреслюють і підсилюють одне одного і прослідковуються на всіх рівнях;
 - принцип стилєвої сумісності полягає в тому, що в кожному окремо взятому комплексі вищого навчального закладу різночасові архітектурні об'єкти створювалися або наслідуючи певний стиль, або дотримуючись правила неконфліктного поєднання різних стилістичних вирішень. Визначальним фактором часто було стилістичне вирішення екстер'єру головного корпусу, якому підпорядковано вирішення території, інших об'єктів, інтер'єрів і предметного наповнення.

Всі споруди вищих навчальних закладів Львова, зведені до 1939 року використовуються сьогодні за прямим призначенням. Післявоєнний розвиток історичних комплексів вищих навчальних закладів Львова йшов шляхом експансії навколишніх територій, побудови на цих територіях нових власних об'єктів та активного пристосування навколишніх споруд. Проведені дослідження показали, що наслідком такого розвитку стали значні втрати автентичної архітектурної субстанції та порушення історично складених принципів на всіх рівнях формування архітектурного середовища.

Формування комплексів вищих навчальних закладів у Львові йшло паралельно з аналогічними процесами в Європі (наприклад у Відні, Празі, Варшаві), і в них відображено європейські архітектурні і освітні традиції і досвід. В країнах Європи історичні комплекси або споруди вищих навчальних закладів визнані пам'ятками з відповідним до них ставленням. На цих об'єктах постійно ведуться реставраційно-ремонтні роботи. Прикладом, гідним наслідування, є пам'ятковий комплекс політехніки в Варшаві. В Празі проведено величезну реставраційну роботу на будівлях університету, а частиною університетської традиції є не тільки архітектура, а і історичні костюми, регалії, ритуали. Подібні підходи назріли також у вітчизняних університетах, більшість з яких є історичними комплексами та центрами науково-інтелектуальної еліти.

На прикладі Львова показано, що архітектурний розвиток комплексів вищих навчальних закладів вимагає розроблення спеціальної програми реставраційних робіт, однією з складових якої має бути відновлення історичного архітектурного середовища. При виконанні таких робіт методологічною базою можуть слугувати встановлені в дисертаційному дослідженні принципи та особливості організації архітектурного середовища вищих навчальних закладів другої половини XIX – першої половини XX століття. Результати інвентаризації показали, що у вищих навчальних закладах наявні спільні проблеми з відтворення та реставрації архітектурного середовища. На прикладі Львова опрацьовано рекомендації, поетапна реалізація яких може привести до відновлення та регенерації архітектурного середовища історичних комплексів вищих навчальних закладів. Пропоновані заходи можна стисло охарактеризувати таким чином: а) на рівні території повинно бути відновлена рівновага функціонального поділу. Не допускати забудови рекреаційної частини або її використання, наприклад, під автостоянку. Відновити статус головного входу і простору між головним входом на територію і головним входом в головний корпус. Цей простір рекомендується організувати системою клумб або партерів і доріжок з ретельно проробленою, симетричною композицією. Головні композиційні точки й осі фіксуються малими архітектурними формами. Ця зона може служити також меті меморіалізації історії університету (в пам'ятниках, пам'ятних знаках, символах та ін.).

б) Внутрішні подвір'я зберігати незабудованими. Традиція наявності в вищих навчальних закладах внутрішнього дворика з галереями тягнеться ще з часів середньовіччя. Внутрішній простір рекомендовано організувати у вигляді симетричної композиції партерів різного рівня. Ще однією давньою традицією є наявність в подвір'ї криниці. Сьогодні це міг би бути невеличкий фонтан, або басейн, або джерело.

в) На рівні комплексу будівель і споруд повинно бути збережено ранжування приміщень. При добудовах, якщо такі необхідні, повинно бути збережено композиційну схему і підпорядкування стилістиці комплексу.

г) На рівні окремого корпусу бажано відновити ієрархію та масштабність приміщень, їх композиційно-планувальну структуру, рекреаційні зони та ін. Практика перегороджування коридорів і вестибюлів для організації додаткових навчальних площ не виправдана і недопустима. Ці проблеми можна розв'язати за допомогою пристосування стрихових приміщень професійно і коректно. Відновити інституції музеїв і забезпечити їх приміщення відповідним архітектурним та предметним наповненням, проводити їх експлуатацію на рівні офіційних та навчальних об'єктів.

д) Необхідно відновити повний спектр предметного наповнення, а будь-які нові доповнення предметного середовища (пам'ятні знаки, таблиці, освітлювальні прилади) повинні відповідати стилістичній гамі об'єкту. Особливу увагу звернути на відновлення стилевої відповідності й однорідності деталей, таких як дверні ручки, замки, таблички. На рівні предметно-просторового середовища наявні цінні предмети техніки, інструменти. Колекції, архіви і атрибути повинні бути злокалізовані в музеях (або інших спеціальних приміщеннях). При ремонтних роботах пошкоджені цінні предмети або їх деталі (абажури освітлювальних приладів, вітражі, елементи решіток та декору тощо) повинні замінюватися копіями. Особливої уваги заслуговують меблі, які необхідно відновити, спираючись на принципи стилістичної підпорядкованості оточенню, історичної функціональної різноманітності та відповідності, історичної достовірності.

У Львові нагромаджено кількавікові традиції і досвід формування архітектурного та предметно-просторового середовища вищих навчальних закладів. Цей досвід і традиції необхідно зберегти та максимально врахувати і використовувати їх як взірцеві для збереження, реставрації та спадкоємного розвитку архітектурних комплексів вищих навчальних закладів, які сьогодні залишилися чи не єдиними об'єктами, що акумулюють всі види культурної спадщини.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Вищі навчальні заклади сформовані спорудами особливого типу зі специфічними засадами організації і функціонування архітектурного середовища. Характерною рисою історичних архітектурних комплексів вищих навчальних закладів є їх комплексна пам'ятковість (акумуляція окремими об'єктами, багатьох видів пам'яток і культурних цінностей - пам'яток архітектури, історії, монументального і прикладного мистецтва, пам'яток

техніки, архівів, атрибутів, колекцій інструментів, мінералів, пам'яток садово-паркового мистецтва, колекцій флори і фауни). Дотепер не ставилося питання про комплексне вивчення формування архітектурного середовища історичних архітектурних комплексів вищих навчальних закладів та про врахування пам'яткоохоронного аспекту при проектуванні їх розвитку.

2. В роботі використано загальнонаукові методи проведення дослідження, а також опрацьовано спеціальну методичку інвентаризації, застосовану для вивчення історії об'єктів і важливу з реставраційних позицій. Розроблено спеціальну інвентарну картку, спрямовану на всесторонню фіксацію архітектурного середовища вищого навчального закладу за схемою: середовище-територія-споруда-інтер'єр-предметне наповнення. В картці звертається увага на виявлення цінності об'єкта та фіксацію цінних предметів мистецтва, техніки, документалістики й інших культурних цінностей на території, в екстер'єрі, в інтер'єрі пам'ятки. Картка включає опис та графічний ряд – фотофіксацію, графічну фіксацію деталей, іконографію, ситуаційні та поверхові плани. Запропонована інвентарна картка може використовуватися не лише при дослідженні вищих навчальних закладів, а і для вивчення будь-яких будівель, але може бути особливо актуальною при вивченні пам'яток архітектури – споруд громадського призначення.

3. В Європі в XIX ст. почали активно формуватися архітектурні комплекси вищих навчальних закладів, що було пов'язано, зокрема, з утворенням вищих навчальних закладів нового типу – політехнічних шкіл. В кінці XIX - на початку XX ст. у Львові сформувалося чотири архітектурні комплекси вищих навчальних закладів, які втілили кращі європейські традиції створення таких об'єктів і є прикладом функціонування архітектурного середовища вищого навчального закладу свого часу.

На основі проведених досліджень розроблено ретроспективну модель архітектурного середовища вищого навчального закладу другої половини XIX – першої половини XX століття. Архітектурне середовище розглядається на чотирьох рівнях – рівень території комплексу, рівень будівель і споруд комплексу, рівень окремої будівлі, корпусу і рівень предметного середовища. Кожен рівень подано з точки зору архітектурного простору і з точки зору наповнення цього простору предметами. На кожному з рівнів визначено функціональні, композиційно-планувальні і стилістичні характеристики.

4. Формування архітектурного середовища вищих навчальних закладів Львова кінця XIX –початку XX століття відбувається за допомогою комплексу архітектурних і мистецьких

засобів - це поліхромія, архітектурний декор і деталь, розпис і декор, обрамування дверних прорізів з використанням сандриків, декоративні освітлювальні прилади, рельєф та скульптура, метал, меблі й обладнання. Встановлено, що засоби формування архітектурно-предметного середовища залишаються незмінними на всіх досліджуваних етапах формування вищих навчальних закладів Львова. Змінюється насиченість цими засобами та їх спосіб використання. Встановлено три умовних стандарти градації архітектурного середовища вищих навчальних закладів за повнотою застосованих архітектурних та мистецьких засобів.

5. На основі проведених досліджень визначено, що формування архітектурного середовища вищого навчального закладу відбулося за такими принципами:

- принцип комплексності архітектурної організації, коли відбувається створення складного об'єкту, але з ефектом єдиного просторово- предметного середовища;
- принцип ієрархізації архітектурного середовища полягає в тому, що на кожному з рівнів відбувається ранжування простору об'єктів і предметів;
- принцип сценарного підходу до формування архітектурного середовища, який є відображенням в його організації семантичного контексту;
- принцип синтезу мистецтв полягає в тому, що архітектурне середовище формується за допомогою мистецьких засобів, які крім декоративної ролі мають також символічний зміст;
- принцип стилєвої сумісності полягає в тому, що в кожному окремо взятому комплексі різночасові архітектурні об'єкти створювалися, дотримуються правила неконфліктного поєднання різних стилістичних вирішень.

6. Опрацьовано модель сучасного стану архітектурного середовища вищих навчальних закладів Львова. Переобладнання і перебудови останніх років спричинилися до значних втрат автентичного архітектурного середовища. Втрачено стилєву сумісність в формуванні як комплексу, так і предметного наповнення середовища. Значно зменшений об'єм рекреаційного простору на рівні території, звужений спектр малих архітектурних форм, деякі з них взагалі втрачені. Особливо вразливими елементами архітектурного середовища є меблі та обладнання. Частково втрачені музеї, особливо технічні, колекції, архіви, які часто є розпорошені і недоступні для потенційних користувачів.

7. В дисертації опрацьовано рекомендації зі збереження та відтворення архітектурного середовища історичних комплексів вищих навчальних закладів. Їх архітектурний розвиток повинен ґрунтуватися з врахуванням встановлених принципів – комплексності, ієрархізації простору, сценарного підходу, синтезу мистецтв, стилєвої сумісності. Крім того на рівні

території необхідно враховувати чинник функціонального зонування, чинник рівноваги забудованого і незабудованого простору, чинник стилеві єдності, чинник композиційної ієрархії. На рівні комплексу будівель і споруд – чинник тяжіння до просторової автономії окремих одиниць, чинник ранжування за функціональною ознакою, чинник ансамблевості. На рівні окремого корпусу – чинник ранжування приміщень та музефікації в розвитку, чинник стилеві однорідності екстер'єру і інтер'єру. На рівні предметного наповнення середовища – чинник диференційованої вартості, чинник стилістичної підпорядкованості оточенню, чинник функціональної відповідності, чинник історичної достовірності.

Список опублікованих праць автора.

1. Стасюк О. Проблеми архітектурного розвитку комплексів вищих навчальних закладів Львова // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – Архітектура. – № 410. - Львів, 2000. – С. 313-315.
2. Стасюк О. Особливості розміщення вищих навчальних закладів Львова в планувальній системі міста // Містобудування і територіальне планування. – Київ, КНУБА, 2000. – С. 76-183.
3. Стасюк О. До проблеми інвентаризації пам'яток архітектури // Региональные проблемы архитектуры и градостроительства. - №2. – Одесса, 2000. – С. 143-151.
4. Стасюк О. Перший етап формування архітектурних комплексів Празької і Львівської політехнік // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – Архітектура. – № 439. - Львів, 2002. – С. 279-283.
5. Stasiuk O. Problems of Selection in the Cultural Property Protection (Inventory of the Landmarks, a New Form of the Inventory Card) // The International Conference on Conservation: Conference papers. – Krakov, 2000. – P. 281-282.

АНОТАЦІЯ

Стасюк О.С. Формування архітектурного середовища вищих навчальних закладів другої половини XIX - першої половини XX століття (на прикладі Львова). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури зі спеціальності 18.00.01. "Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури". Національний університет "Львівська політехніка", Львів, 2003.

В дисертації досліджено розвиток вищих навчальних закладів другої половини XIX – першої половини XX століття. Дослідження опиралося на власній методиці вивчення історичного архітектурного середовища на основі його детальної інвентаризації. Встановлено етапи розвитку вищих навчальних закладів досліджуваного періоду на прикладі Львова. Виявлено історично сформовані засади організації архітектурного середовища вищих навчальних закладів. Опрацьовано науково-обгрунтовані рекомендації з реставрації та реновації комплексів вищих навчальних закладів.

Ключові слова: архітектурне середовище, предметне наповнення, вищий навчальний заклад, ансамблевість, стилістична однорідність, синтез мистецтв, історичний комплекс, пам'ятка, реставрація.

Стасюк О.С. Формирование архитектурной среды высших учебных заведений второй половины XIX - первой половины XX века (на примере Львова). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата архитектуры по специальности 18.00.01. “Теория архитектуры, реставрация памятников архитектуры”. Национальный университет “Львовская политехника”, Львов, 2003.

В диссертации проведено исследование развития высших учебных заведений второй половины XIX – первой половины XX века. Исследования базировались на собственной методике изучения исторической архитектурной среды на основании ее детальной инвентаризации. Установлено этапы развития высших учебных заведений исследуемого периода на примере Львова. Выявлено исторически сложившиеся принципы организации архитектурной среды высших учебных заведений. Разработано научно-обоснованные рекомендации по реставрации и реновации комплексов высших учебных заведений.

Ключевые слова: архитектурное пространство, предметное наполнение, высшее учебное заведение, ансамблевость, стилістическая однородность, синтез искусств, исторический комплекс, памятник, реставрация.

Stasiuk O. Forming of the architecture environment of the higher education institutions of the late XIX - early XX c. (on Lviv example). – Manuscript.

Dissertation on competition scientific architecture candidate degree on speciality 18.00.01. – “Architecture Theory, Architecture Memorial Restoration”. – National University “Lviv Polytechnic”, Lviv, 2002.

The survey of the evolution of the higher education institution development of the last XIX, early XX c. has been carried in the dissertation. The method of the investigation of the architecture-objective environment have been worked out, on the basic of the inventoring card. The new worked out card was called out by the necessity of the wholler and more complete fixation of the architecture-environment and objective illing of the objects, and it is especially topical for the memorials which are public buildings.

The development of the historico-formed higher education institution architecture complexes was observed at the different levels – the level of the plot, the level of the buildings complexes appearance, the level of the each separate building exterior and interior and the level of the objective filling.

The ways of the architecture development of the higher education institution have been determined. They are – building the own complexes, adaptation and rent. The main factors of influence over the forming of the architectural complexes of higher education institutions were defined. They are – political, culture-historical and social-economic. The stages of the architectural development of the complexes of Lviv higher education institutions were established. The first is laying the complexes. The second – forming of the primary ensemble. The next is high projected activity. And the last – widening of the complexes. Were also qualified the typical composition methods and characteristic lines of the spatial-planning decisions of the higher education institutions historical buildings.

All of the buildings which have been edifice in Lviv between 1874 and 1939 specially for the needs of the higher education institutions and the European examples of the higher education institutions buildings, which have been built in the same time were investigated. The means of molding of the architecture-objective environment of the higher education institutions of the last XIX early XX c. were qualified. Was ascertainment that the means of molding of the architecture-objective environment are the same during the all stages of the development of the architectural complexes of the higher education institutions.

The leading principles of the architecture environment forming of the higher education institution complexes were exposed: the pinciple of the complex organization of the architectural environment, the principle of the architectural environment hierarchy, the principle of the architectural environment, stage way of forming, the principle of the art synthesis and the principle of the style compalibility of the architectural environment.

The historical worked up model and the contemporary condition model of the higher education institutions historical buildings architectural environment and their objective filling were determined.

The contemporary condition of the Lviv architectural complexes of the higher education institutions was described in the investigation. The recommendations of the preservation, using and hereditary development of the historical architectural complexes of the higher education institutions were treated in the dissertation.

Key words: architecture-objective environment, higher education institution, style similarity, art synthesis, historical complex, memorial, restoration.

6202823

АВ 55.126

Підписано до друку 5.05.2003. Формат 60×90/16.
Облік.-вид. арк. 1,1. Умовн. друк. арк. 1,1.
Папір офсетний. Тираж 100.
Зам. № 40.

Друк: НВФ “Українські технології”
вул. І.Франка, 4/1.
Тел./факс: (0322) 75-15-52

ПЕРЕД

МИСТ